

PETROSOVA MILANA
**PERSONAL CHARACTERISTICS OF STUDENTS DETERMINING THEIR
READINESS FOR A FAMILY LIFE**

Annotation: This article analyzes theoretical sources on the problem of young people's readiness for a family life, as well as personal characteristics determining their readiness for a family life. The main goal is to study the personal characteristics of students determining their readiness for a family life. The task-analysis of theoretical literature, realization of empirical research, the interpretation of the results are determined, and corresponding interrelations of psychological readiness and personal characteristics of the students are executed. The results of empirical studies, revealing the supposition of the existence of interrelation between psychological readiness and personal characteristics of the students are presented.

Key words: readiness for family life, personality traits, student period.

ՆԱԻՐԱ ՀԱԿՈՐՅԱՆ

հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ԱՆՆԱ ԽԱՉՍՏՐՅԱՆ

հոգեբանական գիտությունների թեկնածու,

ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոնի

հոգեբանության ամբիոնի դասախոս

ՆԱԻԻԵ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

բանասիրական գիտությունների թեկնածու,

ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոնի դոցենտ,

կրթության որակի ապահովման բաժնի պետ

ՇԱՆԹ ԲԱԳՐԱՏՅԱՆ

«Կիրառական տնտեսագիտության ազգային կենտրոն»-ի հետազոտող

**ՄԻԳՐԱՆՏԵՐԻ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԸ ԷԹՆՈՄԵԿԱՆՈՒԹԱՅԻՆ
ՄԱՐԳԻՆԱԼՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

Հոդվածում ներկայացվում է այլեթնիկ միջավայրում միգրանտների ինքնության ճգնաժամի առաջացման և հաղթահարման երևույթը էթնոմշակութային մարզինալության համատեքստում: Քննության են դրվում էթնոմարզինալիների շրջանում նկատվող էթնիկական և այլեթնիկական դերերի խանգարումները և այլեթնիկ միջավայրում սոցիալականացման յուրահատկությունները: Էթնոմարզինալության երևույթը դիտարկվում է ինքնության ճգնաժամի պայմաններում որպես անձի ադապտացիայի գործընթաց: Որպես հետազոտության առարկա՝ դիտարկվել են Ադրբեջանից Հայաստան ներգաղթած փախստականները:

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ՝ մարզինալություն, ինքնության ճգնաժամ, էթնիկ դեր, էթնիկ միջավայր, Ես-կոնցեպցիա

Այլեթնիկ միջավայրում էթնոկրի մշակութային սոցիալականացման բնութագրիչ կողմերից մեկն այն է, որ նրա մոտ բացակայում է իր էթնոկիրների հետ հոգեբանական նույնացումը, այսինքն՝ իր ազգի մշակույթի, լեզվի, դիրքորոշումների, ակնկալվող հակազդումների, հայացքների համակարգի

ակտիվ ներքնայնացումը, որը խաթարում է անձի էթնիկական ես-պատկերի հասունացումն ու զարգացումը՝ հանգեցնելով ինքնության ճգնաժամի:

Օտար երկրներում իր կենսագործունեությունը ծավալող անհատը նոր միջավայրի ազդեցությամբ աստիճանաբար ձեռք է բերում նոր դիրքորոշումներ, համոզմունքներ, արժեքներ ու սպասումներ, որոնք նրա հոգեկանում առաջ են բերում լարվածություններ ու կոնֆլիկտներ: Անձը կամա, թե ակամա ստիպված է լինում կատարել միաժամանակ երկու դեր, այսինքն՝ թե՛ իր էթնիկական հանրության և թե՛ տվյալ հասարակության անդամի դերերը, որոնք հաճախ անհամատեղելի են լինում: Եթե անձը կարողանում է էթնիկական և այլէթնիկական դերերը ճիշտ համադրել, ապա լուրջ կոնֆլիկտներ չեն առաջանում իր և տվյալ էթնոմշակույթի ներկայացուցիչների միջև [5, էջ 170]: Հնարավոր է այնպիսի մարզինալ վիճակ, երբ մարզինալ կոնֆլիկտի մեջ չի գտնվում հասարակության հետ և չի ունենում ներքին երկփեղկվածություն: Օրինակ, դա տեղի է ունենում այն դեպքում, երբ անհատը մանկությունից հարմարված է ապրել երկու մշակույթների սահմանագծում, բայց ընդունում է իր խմբի արժեքները, ապրում է իր խմբի նորմերով [7, էջ 151-152]:

Հակառակ դեպքում անհատն ընկնում է կոնֆլիկտային վիճակների մեջ, որն էլ խորը, հիմնականում՝ բացասական հետք է թողնում նրա հոգեկան աշխարհի վրա: Անձի երկակի դերերը կարող են իրագործվել առանց լուրջ կոնֆլիկտների այն դեպքում, երբ կոնֆլիկտային հարաբերությունների մեջ մտնող դերերը, իրագործվելով տարբեր սոցիալական իրականություններում, միմյանց չեն հասվում: Իսկ եթե ստեղծվում է այնպիսի իրավիճակ, երբ անհրաժեշտ է ընտրություն կատարել էթնիկական ու այլէթնիկական դերերից որևէ մեկի ակտիվ դերակատարման միջև կամ առաջնություն տալ դրանցից մեկին, ապա կոնֆլիկտը, որպես կանոն, լուծվում է անհատի՝ տվյալ ժամանակահատվածի կենսագործունեության համար կարևորություն ներկայացնող դերակատարման օգտին: Նմանատիպ կոնֆլիկտային իրավիճակներում հայտնված էթնոմարզինալ անհատն անընդհատ ունենում է էթնիկական ու այլէթնիկական դերերի խանգարումներ, դժվար կողմնորոշման և վարքի փոխզիջողական ձևերի բացակայություն:

Սովորաբար անձը չի կարող երկար ժամանակ գտնվել մարզինալ վիճակի անկայուն պայմաններում: Ամեն անգամ երկընտրանքի առջև չկանգնելու համար նա պետք է կայացնի վերջնական որոշում այն մասին, թե որ մշակույթային խմբին է ինքն իրեն նույնացնում, որ խմբի արժեքներով է առաջնորդվում: Որպես կանոն՝ առաջնությունը տրվում է գերիշխող էթնիկական խմբին: Սովորաբար մարզինալ վիճակում գտնվող անձինք ձգտում են միավորվել կամ ներառվել խմբերի, հանրությունների մեջ: Դա բնական երևույթ է, որովհետև

ա) խումբը հնարավորություն է տալիս բավարարելու մարդու կարևոր սոցիալական, ազգային և հոգեբանական պահանջումները,

բ) միավորումը հնարավորություն է տալիս լուծելու այնպիսի խնդիրներ, որոնք միայնակ հնարավոր չէ լուծել,

գ) խմբի միջոցով ձեռք է բերվում անհրաժեշտ ինֆորմացիա կենսագործունեության համար,

դ) խմբի մեջ անձն իրեն անվտանգ ու ապահով է զգում,

ե) խմբին անդամագրումը նպաստում է դրական սոցիալական նույնության ձևավորմանը, որը դառնում է Ես-կոնցեպցիայի անբաժանելի մասը:

Մարզինալ կարգավիճակը ենթադրում է դեգադապտացիա, ինքնության փլուզում և ընդհանուր հոգեկան ճգնաժամ: Հոգեբանական դեգադապտացիայի կարևոր կողմերից մեկը ինքնության ճգնաժամի առկայությունն է:

Ինքնության ճգնաժամի հետևանքով փոխվում է անձը, որը այլևս կարծես թե ինքն իրեն չի ճանաչում: Փոփոխություններ են տեղի ունենում անձի կառուցվածքում. խախտվում է Ես-կոնցեպցիայի միասնությունը: Բռնագաղթածների շրջանում ինքնության ճգնաժամն առաջանում է՝ կապված ինչպես գաղթի պատճառների, այնպես էլ մշակութային շոկի և նոր միջավայրում ադապտացիայի գործընթացների հետ: Այդ իրադարձությունները խարխլում են ինքնության հիմքերը. տեղի է ունենում սոցիալականացման ընթացքում ձևավորված աշխարհի պատկերի, համոզմունքների, պատկերացումների, դիրքորոշումների, հարաբերությունների ձևափոխություն: Որպես կանոն՝ ինքնության ձևափոխությունը բռնագաղթածների շրջանում սկսվում է մինչև բռնագաղթը: Մարդը, որը ականատես է եղել կամ իր մաշկի վրա զգացել է ջարդերի սարսափն ու մղձավանջը, տեսել է անկառավարելի ամբոխի գազանություններն ու դաժանությունները, մերձավորների տանջանքներն ու սպանությունները, բնականաբար, այդ ամենից հետո պետք է փոխի իր պատկերացումներն աշխարհի և մարդկանց մասին: Այդպիսի վիճակում նրան կարող է մտահոգել միայն մեկ հարց՝ ժամ առաջ ցանկացած գնով փախչել «դժոխքից», փրկել իր և հարազատների կյանքը: Նրա համար այլևս նշանակություն չունի, թե որտեղ կհայտնվի:

Սակայն հայտնվելով նոր, այդ թվում՝ սեփական էթնիկ միջավայրում, միգրանտը որոշ ժամանակ անց ապրում է ինքնության նոր ճգնաժամ, որի հետևանքները անհամեմատ ծանր, ցավազին ու անտանելի են: Սկզբնական փուլում նրան թվում է, թե ինքը եկել է յուրայինների մոտ, որոնք նրան կընդունեն սիրալիր, կարեկից կլինեն իրեն, կապահովեն բնականաբանով, ապրուստով և աշխատանքով: Որպես կանոն՝ վերաբնակության սկզբում տեղաբնակները նորեկներին ընդունում են որպես յուրայինների, որոնց հետ տեղի է ունեցել ողբերգություն: Օրինակ՝ 1988-ից հետո, երբ շարունակվում էր Ղարաբաղյան պատերազմը, «Մենք – նրանք» հակադրության մեջ փախստականները, բնականաբար, մտնում էին «Մենք»-ի մեջ: Փախստականներից շատերն այդ տարիներին նույնիսկ ներգրավվեցին ռազմական գործողությունների մեջ:

Նոր միջավայրում միգրանտների ադապտացիան դժվար է ընթանում այն պատճառով, որ նրանց մեծ մասը չի տիրապետում ազգային արժեքներին՝ լեզվին, մշակույթին, սովորույթներին, ավանդույթներին, քանզի նրանց սոցիալականացման գործընթացն ընթացել էր տարբեր տարածքներում, տարբեր սոցիոմշակութային միջավայրերում: Ինչպես նշեցինք, նրանց մի

մասը կամ արդեն փոխել էր իր էթնիկական նույնությունը կամ գտնվում էր դրա ճանապարհին: Նոր միջավայրում անխուսափելի պետք է լինեին երկու սոցիոմշակութային համակարգերի բախումը: Միգրանտները սկսում են իրենց գործունեությունը ծավալել երկու տարբեր մշակութային դիրքորոշումների և արժեքային համակարգերի սահմանագծում, այսինքն՝ դառնում են կրկնակի մարզինալներ [6, էջ 18]:

Այդ ճգնաժամը վերաբերում է ինքնության բոլոր բաղկացուցիչներին, հատկապես՝ քաղաքացիական, էթնոմշակութային, գենդերային, ընտանեկան, մասնագիտական և տարիքային կողմերին: Փախստականի կարգավիճակի յուրահատկությունն այն է, որ նա այլևս ոչ մի երկրի քաղաքացի չէ: Եթե նա ստանում է փախստականի կարգավիճակ, ապա ձեռք է բերում որոշակի իրավունքներ, որոնք դրականորեն են ազդում նրա հետագա ադապտացիայի վրա: Իսկ եթե այդպիսի կարգավիճակ չի ստանում, ապա խրվում է մարզինալության ճահճի մեջ: Միայն այն զգացողությունը, որը ինքն օրենքից դուրս է, պետության քաղաքացի չէ, փախստականի ներսում առաջացնում է անպաշտպանության, իրավազրկության, անօգնականության ու անգործության զգացում: Դա նշանակում է, որ ուրիշները նրա հետ կարող են վարվել այնպես, ինչպես ցանկանում են, որովհետև ինքը չունի ո՛չ բողոքելու, ո՛չ պահանջելու իրավունք: Նման պայմաններում մարդը կորցնում է իր ինքնավստահությունը, հավատն այլ մարդկանց հանդեպ, ընկնում է մարդու ինքնագնահատականի ու հավակնությունների աստիճանը: Մշտական անվստահությունը ծնում է ֆոբիական բազմաթիվ վիճակներ, առաջացնում հոգեմարմնական խախտումներ: Աշխարհը նրան թվում է իմաստագուրկ, կյանքը՝ անիմաստ [3, էջ 65]:

Ինքնության ճգնաժամն ուղեկցվում է՝

- ա) իր սպասումների, սեփական կարողությունների իրականացման անհնարինությանը,
- բ) ցածր ինքնագնահատականով,
- գ) կյանքի դժվարությունների առջև կապիտուլյացիայով, որն ուղեկցվում է անհեռանկարայնության զգացումով, ինքնասպանության մասին մտքերով,
- դ) ինքնաքննադատությամբ, մեղքի զգացումով,
- ե) սոցիալական ինքնության փլուզմամբ,
- զ) ճնշվածության, միայնության, օտարվածության ու անգործության զգացումով [4, էջ 21]:

Փոփոխությունների է ենթարկվում նաև ինքնության մշակութային կողմը: Միգրանտը հայտնվում է նոր էթնոմշակութային միջավայրում, որի նորմերը, ավանդույթները և արժեքները նրան այնքան էլ հարազատ չեն: Ապրելով այլէթնիկ միջավայրում նա տարիների ընթացքում յուրացրել էր գերիշխող էթնոսի մշակութային արժեքներն ու սովորույթները: Նոր միջավայրում նա կանգնում է արժեքային կողմնորոշումները փոխելու խնդրի առջև: Նրա մշակութային ինքնության որոշ կողմեր ծաղր ու ծանակի են ենթարկվում տեղաբնակների կողմից: Դրա հետևանքով փախստականը յուրայինների շրջանում իրեն օտար է զգում: Կորցնելով կապը նախկին մշակութային

միջավայրի հետ և չկարողանալով արագորեն յուրացնել նոր արժեքներն ու նորմերը՝ փախստականը ապրում է ներքին խռովք, հուսախաբություն: Նրան թվում է, թե ինքը «իր տեղում չէ»: Նման դեպքում նրա էմոցիոնալ վիճակը բնութագրվում է երազկոտությամբ, թախիծով, դատարկությամբ, լքվածությամբ, մեկանխովիկ հակումներով: Նման վիճակի խորացման դեպքում առաջանում է օտարվածություն. նա իրեն խորթ է զգում նոր միջավայրում, չի կարողանում ինքնահաստատվել, իրականացնել իր կարողությունները: Նա հանգում է այն մտքին, որ ինքը ոչինչ չի կարող փոխել: Առավել ծանր են լինում մասնագիտական նույնության փոփոխության հետևանքները: Նրանցից շատերը չեն կարողանում աշխատել՝ ըստ իրենց մասնագիտության: Տվյալ դեպքում կարևոր դեր է խաղում ոչ միայն տեղաբնակների կողմից իրականացվող խտրականությունը, այլև այն հանգամանքը, որ պարզապես աշխատելու տեղ չի լինում: Մշակութային ինքնության փոփոխության հետ փոխվում են հաճախ նաև գեղերային դերերը: Այլ խոսքով, մարզինալ անձը ընկնում է մշակութային շոկի մեջ, որին, ըստ Կ. Օբերգի, բնորոշ են հետևյալ կողմերը.

ա) անհրաժեշտ հոգեբանական ադապտացիայի հասնելու համար գործադրած ջանքերի հետևանքով առաջացած լարվածությունը,

բ) կորստի և զրկվածության (բարեկամների, կարգավիճակի, սեփականության և մասնագիտության) զգացմունք,

գ) մերժվածության զգացմունք,

դ) դերերի, դերային սպասումների, արժեքների, զգացմունքների ինքնանույնացման խախտում,

ե) մշակութային տարբերությունների գիտակցման արդյունքում անսպասելի տագնապի, ատելության, զզվանքի առկայություն,

զ) նոր միջավայրին չհարմարվելու հետևանքով անլիարժեքության զգացմունք:

Մշակութային շոկի ախտանիշներից են՝ ուժերի անկում, անքնություն, տագնապի զգացում, անձկություն, ախորժակի կորուստ կամ, ընդհակառակը, ուտելու անգուսպ ցանկություն, միաժամանակ կասկածամիտ վերաբերմունք ուտելիքի, ջրի որակի նկատմամբ, հակակրանքի զգացում անձանոթ ու խորթ իրերի հանդեպ, օտարների մարմնին դիպչելուց զզվանք, ինքնավստահության կորուստ, կայուն ջղագրգիռ հոգեվիճակ: Կ.Ա. Նալչաջյանը նշում է, որ իր ինքնահաստատումը կորցրած, իրադրության վրա որևէ վերահսկողություն չունեցող մարդը, որն իրեն մի տեսակ հողից կտրված ու օդի մեջ կախված է զգում, կարող է ագրեսիվության ու կատաղության նոպաներ ունենալ, և դրա հիմնական թիրախը կարող են դառնալ իրեն հակադրվող տեղաբնակները, կամ այն մարդիկ, ովքեր պատճառ են դարձել, որ վերջինս լքի իր երկիրն ու միջավայրը [2, էջ 16]:

Բռնագաղթի, դրան ուղեկցվող մշակութային շոկի ժամանակ փախստականները ստանում են տարաբնույթ հոգեմարմնական վնասվածքներ (տրավմաներ): Գ. Շահվերդյանն առանձնացնում է հետևյալ՝ առավել տարածված վնասվածքները.

- բռնությունը, հանկարծակի և կոպիտ միջամտությունը անձնական կյանքին, որն ուղեկցվում է նախնական շոկով, վախով, ապակողմնորոշվածությամբ, ոչ ադեկվատ մտքերով և գործողություններով,

- անարդարության սուր զգացում և տեղի ունեցած դեպքերի և երևույթների իմաստի չընկալում, իրավիճակը գնահատելու անկարողություն,

- տան կորուստ, որը, օրինակ, հայի համար ունի հոգեբանական մեծ նշանակություն: Ավանդաբար հայի գիտակցության մեջ համաշխարհային կարգը կառուցված է «տուն» հասկացության վրա: Փախստականները տան կորուստը սուբյեկտիվորեն երկակի ձևով են ապրում. մի կողմից նրանք գիտակցում են հողի, երկրի, արմատների անվերադարձ կորուստը, մյուս կողմից՝ ուրախ են այն բանի համար, որ հայտնվել են պատմական հայրենիքում,

- ունեցվածքի կորուստ. մարդը սովորաբար իրեն նույնացնում է իր սեփականության հետ, ինչի հետևանքով վերջինիս կորստով կարծես թե նա կորցնում է իր ինքնության մի մասը, որն էլ իր հետքն է թողնում նոր միջավայրում ադապտացիայի ընթացքի վրա,

- մեղքի զգացում այն բանի համար, որ ֆիզիկական սպառնալիքի տակ չեն կարողացել հետաքրքրվել ազգակիցների ու մերձավորների ճակատագրով, ինքնամեղադրանք, որ չեն եղել վճռական, հաշվենկատ, որ ժամանակին չեն տեղափոխվել և այլն,

- զայրույթ ու հոգեկան խռովք, որն ուղղված է ինչպես աղբյուրների (իրենց նկատմամբ ցուցաբերած անարդարության վերաբերմունքի համար), այնպես էլ հայաստաբնակ հայերի դեմ (որ դարաբաղյան շարժման սկզբում հաշվի չէին առել իրենց վիճակը): Այս տրավմաների հետևանքներից են հոգեմարմնական տարբեր հիվանդություններ՝ գլխացավ, մկանցավ, ֆիզիկական դիսկոնֆորտ, ներքոզներ, գրգռվածություն, ագրեսիվություն և այլն [9, էջ 129-130]:

Փախստականների ադապտացիան հեշտացնելու գործում անչափ կարևոր է համակողմանի հոգեբանական օգնության ցուցաբերումը: Փախստականները տևական լարվածության, զրկանքների, գերհոգնածության, հոգեմարմնական վնասվածքների պատճառով կարիք ունեն բազմակողմանի օգնության: Ուստի՝ ճիշտ, գիտականորեն կազմակերպված հոգեբանական օգնությունը կարող է թեթևացնել փախստականների հոգեվիճակը, մեղմել սոցիալ-հոգեբանական ադապտացիայի հետ կապված դժվարությունները: Դրա համար հոգեբանական օգնությունը պետք է ուղղված լինի փախստականների ներքին ռեսուրսների ակտիվացմանը, ինքնաօգնության արդյունավետ եղանակների ուսուցմանը, ճգնաժամային վիճակների, հետտրավմատիկական սթրեսների, տարբեր հանգամանքների պատճառով առաջացած սոցիալական ինֆանտիլիզմի հաղթահարմանը:

Հոգեբանական օգնությունը պետք է լինի համակողմանի, ընդգրկի բոլոր այն խնդիրները և ոլորտները, որոնք անհրաժեշտ և բավարար են իրականացնելու արդյունավետ սոցիալ-հոգեբանական ադապտացիա, պետք է հաշվի առնի մարզինալացման գործընթացի տարբեր փուլերի առանձնահատկությունները: Չպետք է փախստականների ադապտացիան դիտել որ-

պես վարքի պարզ հարմարեցման դեպք: Օրինակ, եթե հոգեբանը ուշադրություն դարձնի միայն անձի ներքին աշխարհի կարգավորման խնդիրներին և աչքաթող անի միջանձնային հարաբերությունների կամ սոցիոմշակութային ադապտացիային առնչվող հարցերին, ապա նա հազիվ թե հասնի լիարժեք արդյունքի:

Հոգեբանական օգնությունը պետք է ընդգրկել հետևյալ ոլորտները՝

ա) անձնային մակարդակ. օգնություն ցուցաբերելու համար նախ և առաջ հարկավոր է ծանոթանալ անձի անհատական բնութագրերի, նրա բնավորության, խառնվածքի, վարքագծի դիտարկելի գծերի, հոգետիպի, վերահսկողության լոկուսի, ինքնագնահատականի, սոցիալական փորձի, սեռատարիքային առանձնահատկություններին,

բ) միջանձնային մակարդակ. հարկավոր է պարզել առանձին անձանց հաղորդակցվելու, ուրիշների հետ կապեր ու հարաբերություններ հաստատելու ունակություններն ու ցանկությունները, ցույց տալ նրանց իրական կարողությունները, մատնանշել այն դիրքորոշումներն ու վարքագծային ձևերը, որոնք նա ի վիճակի է ընդունելու և իրագործելու միջանձնային հարաբերությունների կարգավորմանը, միմյանց միջև հաղորդակցության դրական կողմնորոշումների ձևավորմանը,

գ) սոցիոմշակութային մակարդակ. հոգեբանի օգնությամբ փախստականը պետք է գիտակցի հին և նոր սոցիոմշակութային արժեհամակարգերի տարբերություններն ու ընդհանրությունները: Հարկ է նշել, որ սովորաբար իրավամբ շեշտը դրվում է փախստականների մշակութային սոցիալականացման վրա: Բայց միայն փախստականների հետ աշխատելով հնարավոր չէ լուծել բոլոր հարցերը. այդ աշխատանքի մեջ հարկավոր է ընդգրկել նաև տեղաբնակներին՝ նրանց նույնպես ցույց տալով հոգեբանական օգնություն:

Հոգեբանական օգնության ժամանակ կիրառվում են մի շարք մոդելներ, որոնք իրարից տարբերվում են՝ ըստ ուսուցման մեթոդների, ըստ ուսուցման բովանդակության և ըստ ոլորտների (կոգնիտիվ, էմոցիոնալ, վարքագծային): Այլ խոսքով, փախստականներին հոգեբանական օգնություն ցուցաբերելիս անհրաժեշտ է կիրառել բոլոր այն միջոցները և ձևերը, որոնք կարող են արդյունավետ լինել: Հոգեբանը իրավունք ունի աշխատել ցանկացած հարացույցի շրջանակներում և օգտագործել հոգեբանական խորհրդատվության, հոգեկորեկցիայի և հոգեթերապեուիկ այն մեթոդները, որոնց տիրապետում և կիրառում է՝ փոխգործելով մյուս այցելուների հետ: Բայց, դրա հետ միասին, չափազանց կարևոր է հոգեբանի հումանիստական ուղղվածությունը [8, էջ 78]:

Միգրանտների, մասնավորապես՝ փախստականների հետ աշխատելիս նպատակահարմար է կիրառել հումանիստական հոգեբանության շրջանակներում մշակված մեթոդները: Դա հատկապես կարևոր է ինքնության ճգնաժամի հաղթահարման հետ կապված խնդիրները լուծելու համար: Հոգեբանի խնդիրն է օգնել փախստականին՝ իրեն վերգտնել, իր փլուզված ինքնության բեկորներից կազմել մի օրգանական ամբողջություն: Պետք է օգնել նրան իմաստավորելու տեղի ունեցածը, հասկանալու, թե ինչ է կատար-

վել իր հետ, ինչպիսի փոփոխություններ են տեղի ունեցել, ինչպես է ուզում ինքը կառուցել իր հետագա կյանքը, դրա համար ինչից սկսել, ինչը թողնել անցյալում և ինչը պահել ապագայի համար:

Հոգեբանի խնդիրներից է նաև օգնել՝ կարգավորելու միջանձնային հարաբերությունները, կապեր հաստատելու տեղաբնակների հետ, մեղմելու նրանց միջև առկա անվստահության ու խորթության զգացմունքները: Գ. Ու. Սոլդատովան և Լ. Ա. Շայգերովան մշակել են հանդուրժողականության և դրական փոխգործողության տրենինգներ, որոնց հիմնական նպատակներն են՝

ա) սեփական արժանապատվության զգացմունքի և ուրիշների արժանապատվությունը հարգելու ունակության զարգացում,

բ) ինքնավերլուծության, ինքնաճանաչողության կարողության զարգացում,

գ) դրական վերաբերմունքի ձևավորում թե՛ սեփական և թե՛ ուրիշ խմբերի նկատմամբ,

դ) կոնֆլիկտային իրավիճակներից կառուցողական եղանակներով դուրս գալու, սեփական զգացումները և ապրումները առանց կոնֆլիկտների ու բռնության դրսևորելու ձևերի ուսուցանումը,

ե) սոցիալական ընկալունակության, սոցիալական երևակայության, վստահության, էմպատիայի, կարեկցանքի, ապրումակցման զարգացում, ուրիշ մարդկանց լսելու ունակություն,

զ) սոցիալական կապերը ամրապնդող հաղորդակցական հմտությունների կատարելագործում,

է) միջանձնային հարաբերություններում հանդուրժողականության ուսուցանում [8, էջ 78-79]:

Փախստականի գլխավոր խնդիրը նոր տեղում հարմարվելն է, որն անհնարին է առանց դրացիական կապեր և հարաբերություններ հաստատելու տվյալ միջավայրի մարդկանց հետ: Գոյություն ունեն մի շարք գործոններ (արժեքային կողմնորոշումների ու դիրքորոշումների, վարքագծի ձևերի, կենցաղային սովորույթների ու ավանդույթների, սոցիալ-հոգեբանական փորձի տարբերությունները), որոնք խանգարում են նորաբնակների և հնաբնակների միջև փոխըմբռնման մթնոլորտ ստեղծելու համար: Այս գործում չափազանց մեծ է ոչ միայն պետության կողմից տարվող ճկուն քաղաքականության, հատուկ ծրագրերի իրականացման, այլև բարենպաստ հասարակական կարծիքի ձևավորման դերը:

Ի տարբերություն սոցիոմշակութային հմտությունների ավանդական թրենինգների խնդիրների, Սոլդատովան և Շայգուրովան ուշադրություն են դարձնում նաև հետևյալ խնդիրներին. թրենինգի մասնակիցներին սովորեցնել հոգեկարգավորման, նյարդային լարվածության լիցքաթափման եղանակներին, ֆունկցիոնալ վիճակի բարելավմանը, վստահության մթնոլորտի պայմաններում հնարավորություն տալ նրանց հասնելու անձնային աճի, գիտակցելու սեփական խնդիրները և փնտրելու դրանց լուծման եղանակները, օգնելու տազնապալիության, անվստահության իջեցմանը, հաղթահարելու աշխարհի նկատմամբ անվստահության զգացմունքը և այլն [8, էջ 79]:

Նորաբնակների և տեղաբնակների հարաբերությունները կարգավորելու համար կարևոր դեր են կատարում թրենինգները, որոնց խնդիրն է ցույց տալ, թե «ինչպես» պետք է կարգավորվի միջանձնային հարաբերությունները, «ինչպես» նորաբնակը կարող է յուրացնել նոր մշակույթի նորմերը, արժեքները և դերային կառուցվածքները: Սոցիոմշակութային տրենինգը կոչված է լուծելու երկու խնդիր՝

ա) ծանոթացնելու սոցիոմշակութային, կենցաղային տարբերություններին և միջանձնային հարաբերություններին: Դրա համար հարկավոր է խաղարկել այնպիսի վիճակ, որում ինչ-որ բան տարբեր կերպ է կատարվում համեմատվող մշակույթներում,

բ) եղած գիտելիքները կարողանալ կիրառել նոր պայմաններում, որը հնարավոր է, եթե անձը ծանոթ է նոր միջավայրի մշակույթի ու կենցաղի բնորոշ գծերին:

Միգրանտներին հոգեբանական օգնությունը կազմակերպելու համար կարևոր է նաև հաշվի առնել թե՛ նրանց և թե՛ տեղաբնակների սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունները: Այն դեպքում, երբ միգրանտները պատկանում են տեղաբնակների հետ նույն էթնիկ միջավայրին, ապա որքան էլ սոցիոմշակութային արժեքներով նրանք իրարից տարբերվեն, միևնույն է, այն գիտակցումը, որ նրանք պատկանում են նույն էթնիկական խմբին, եղել են նույն պետության քաղաքացիներ, անհամեմատ ավելի պետք է թեթևացնի մշակութային դեգադապտացիայի փուլի հաղթահարումը: Այս դեպքում կարևոր է դառնում նոր կամ նորացված էթնիկական նույնության ձեռք բերման խնդիրը: Ինչպես նկատեցինք, տարեթնիկ միջավայրում լինելով էթնոմարգինալներ, միգրանտների մեծ մասի էթնիկական նույնությունը մարգինալ բնույթ ուներ: Հաստատվելով իրենց հարազատ էթնիկ միջավայրում, նրանք հանկարծ պարզում են, որ իրենց նույնության էթնիկական կողմերը բավարար չեն տվյալ էթնիկական խմբում լիարժեքորեն ինտեգրվելու համար: Փախստականների այն մասը, ովքեր վերաբնակվում են սեփական էթնիկական միջավայրում, սակայն հանդես են գալիս փախստականի սոցիալական կարգավիճակով, հաճախ բավարար ջանքեր չեն թափում էթնիկական նույնության ձեռք բերման ուղղությամբ, ինչի արդյունքում հանդիպում են մեծ դժվարությունների: Բանը ոչ թե հնարավորությունների, այլև ցանկության բացակայության մեջ է: Այդ նույն մարդիկ նույն պայմաններում հաջողությամբ սովորում են օտար լեզուներ, ձեռք բերում այլազգիների հետ հաղորդակցվելու հմտություններ և այլն: Ի դեպ, դա վերաբերում է ոչ միայն փախստականներին, այլև տեղաբնակներին: Այլ խոսքով՝ այստեղ դրսևորվում է էթնոհոգեբանական բացասական գծերից ու դիրքորոշումներից մեկը, երբ սեփական արժեքների թերագնահատման ու անտեսման ճանապարհով նախապատվությունը տրվում է օտար արժեքներին: Սա մի վտանգավոր դիրքորոշում է, որը դարերի ընթացքում ծանր հարվածներ է հասցրել էթնիկական ինքնության պահպանմանը: Եթե այլէթնիկ միջավայրում այդպիսի դիրքորոշումը որոշ իմաստով դրական դեր է խաղում սոցիոմշակութային ադապտացիայի գործում, ապա միաէթնիկ միջավայրում դա իրեն չի կարող

արդարացնել: Փախստականը, որը չի ցանկանում սովորել մայրենի լեզուն, որը պետական միակ լեզուն է, զրկում է իրեն հասարակական, սոցիալական կառուցվածքների ու գործունեության մեջ ներառվելու, մյուսների հետ լիարժեք հաղորդակցվելու հնարավորությունից, այսինքն՝ իր մարզին ալ վիճակը հաղթահարելու իրական հնարավորությունից: Բնականաբար, նման դեպքում նա չի կարող վայելել տեղաբնակների հարգանքը և չի կարող խուսափել տհաճ, անցանկալի բախումներից:

Նորաբնակների և տեղաբնակների միջև պետք է հաստատել հոգեբանական համատեղելիության ու փոխադարձ վստահության մթնոլորտ: Դրա համար նպատակահարմար է օգտագործել խմբային հոգեվերականգման աջակցության ձևը: Դրա առավելությունը, ինչպես նկատում է Մ.Պ. Մկրտումյանը, այն է, որ ստեղծվում է հետադարձ կապի հնարավորություն և ընդհանուր խնդիրներ ու ապրումներ ունեցող մարդկանց միջև փոխադարձ օգնություն ու կարեկցանք: Փոխադարձաբար միմյանց օժանդակությունը, հոգեկան և ֆիզիկական հավասարակշռությունը վերականգման խիստ կարևոր նպաստավոր պայման է ստեղծում ընդգրկված յուրաքանչյուր անդամի համար: Խմբային պարապմունքների ժամանակ իրականանում է ուրիշների հոգեկան արժեքների դրսևորումների և պահանջմունքների ընդունում, գիտակցելով, որ ինքը նրանցից ոչնչով չի տարբերվում, և ամենակարևորը՝ ինքը միայնակ չէ, և որ իր հոգեկանի տարբեր դրսևորումներն էլ համապատասխանաբար ընդունվում են՝ որպես օրինաչափություն և նորմալ խմբի մյուս անդամների կողմից: Խմբում մարդը ուրիշների կողմից իրեն զգում է ո՛չ խորթացած, այլ, ընդհակառակը, ընդունվող և ընդունող, վայելում է հարգանք, վստահում ուրիշներին, ստանում անհրաժեշտ աջակցություն և աջակցում է ուրիշներին [1, էջ 52]:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ միգրանտների դեզադապտացիայի հիմնական պատճառներից մեկը սոցիոմշակութային տարբերություններն են կամ նրանց և տեղաբնակների միջև առկա մշակութային հեռավորությունը, հարկավոր է հոգեբանական օգնությունը այնպես կազմակերպել, որ միգրանտները առանց ներքին ու արտաքին կոնֆլիկտների կարողանան յուրացնել նոր սոցիոմշակութային արժեքները և ըստ այդմ էլ՝ նորմալ հարաբերություններ հաստատել տեղաբնակների հետ: Տվյալ դեպքում հոգեբանական օգնության առաջին քայլը պետք է ունենա ճանաչողական և կողմնորոշող բնույթ: Նորաբնակը պետք է գիտելիքներ ձեռք բերի ինչպես տվյալ երկրի, ժողովրդի պատմության և մշակույթի, այնպես էլ բնակություն հաստատած վայրի բնակչության սոցիոմշակութային առանձնահատկությունների մասին: Նոր միջավայրում կողմնորոշվելու համար նա պետք է որոշակի պատկերացում ունենա իր շրջապատի մարդկանց կենցաղային սովորույթների ու ավանդույթների մասին:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Մկրտումյան Մ. Պ.**, Արտակարգ պայմաններում անձի հոգեբանական վերականգնման տեխնիկան: Կիրառական հոգեբանություն, Երևան, 1997
2. **Նալչաջյան Կ. Ա.**, Արտագաղթ և մշակութային շոկ, «Հոգեբանությունը և կյանքը», Երևան, 2000

3. **Дерманова И. Б.**, Типы социально-психологической адаптации и комплекс неполноценности. "Вестник Санкт-Петербургского университета". Серия 6. Вып. 1,(6)
4. **Гозман Л. Я.**, Психология перехода, "Вопросы философии", 1970, номер 5
5. **Кон И.**, Люди и роли. "Новый мир", 1970, номер 12
6. **Налчаджян А. А.**, Социально-психическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии). Ереван. 1988
7. **Платонов Ю. П.**, Этническая психология. СПб, "Речь", 2001
8. **Солдатова Г. У., Шейгерова Л. А.** Психологическая адаптация вынужденных мигрантов. "Психологический журнал", 2002, т. 23, номер 4
9. **Шавердян Г. М.**, Травматический стресс: Психические расстройства и развитие личности. Ереван. Зангак-97, 1998

НАИРА АКОПЯН

доктор психологических наук, профессор

АННА ХАЧАТРЯН

кандидат психологических наук НАН РА,

Международный научно – образовательный центр, преподаватель кафедры психологии

НАРИНЕ ВАРДАНЯН

кандидат филологических наук НАН РА,

доцент Международного научно-образовательного центра,

заведующая отделом обеспечения качества образования

ШАНТ БАГРАТЯН

Научный сотрудник Национального центра прикладной экономики

КРИЗИС ИДЕНТИЧНОСТИ МИГРАНТОВ В КОНТЕКСТЕ ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ МАРГИНАЛЬНОСТИ

В статье представлен феномен появления и преодоления кризиса идентичности мигрантов в новой этнической среде в контексте этнокультурной маргинальности. Рассмотрены наблюдающиеся в поведении этномаргиналов нарушения этнических и межэтнических ролей и особенности социализации в новой этнической среде. Явление этномаргинальности наблюдается в условиях кризиса идентичности в качестве процесса адаптации личности.

NAIRA HAKOBYAN

Doctor of Psychological Sciences, Professor

ANNA KHACHATRYAN

PhD of Psychological Sciences

International Scientific-Educational Center of the National Academy of Sciences of the RA

Lecturer of Psychology

NARINE VARDANYAN

International Scientific-Educational Center of the National Academy of Sciences of the RA,

Head of the Quality Assurance Department, PhD of Philological Sciences, Associate professor

SHANT BAGRATYAN

Researcher at the National Center for Applied Economics

MIGRANTS' IDENTITY CRISIS IN THE CONTEXT OF ETHNO-CULTURAL MARGINALITY

The article introduces the phenomenon of emergence and overcoming of the migrants' identity crisis in the new ethnic environment in the context of ethno-cultural marginality. Disorders of ethnic and interethnic roles observed in ethno-marginals' behavior and the peculiarities of socialization in the new ethnic environment are examined. The phenomenon of ethno-marginality is observed in conditions of identity crisis as a process of personality adaptation.